

Historia i rozwój idei krajoznawstwa w Polsce

(konspekt wykładu)

Artur Ponikiewski

Początek początku

1. Prawie od początków ludzkości można mówić o poznawaniu świata poprzez podróże, obserwacje, badania. Zainteresowaniami w ujęciu krajoznawczym cechowali się już podróżnicy i badacze w starożytności. Ptolomeusz wyróżnił „chorografię” jako szczegółową naukę geograficzną, „...odnoszącą się do takiej części ziemi jaką wzrok nasz i słuch ogarnąć może...”. Chronografia była, więc nauką mającą wiele cech wspólnych z krajoznawstwem.
2. XI/XII w. — Gall Anonim — autor najstarszej kroniki polskiej doprowadzonej do 1113 roku, stanowiącej cenne źródło do wczesnośredniowiecznych dziejów Polski, *„Kraj to wprawdzie bardzo lesisty, ale niemało przecież obfituje w złoto i srebro, chleb i mięso, w ryby i miód, a pod tym zwłaszcza względem zasługuje na wywyższenie nad inne, że choć otoczony przez tyle wyżej wspomnianych ludów chrześcijańskich i pogańskich i wielokrotnie napadany przez wszystkie naraz i każdy z osobna, nigdy przecież nie został przez nikogo ujarzmiony w zupełności; kraj, gdzie powietrze zdrowe, rola żyzna, las miodopłynny, wody rybne, rycerze wojowniczy, wieśniacy pracowici, konie wytrzymałe, woły chętne do orki, krowy mleczne, owce wełniste.”*
3. 1150–1223 — Wincenty Kadłubek — kronika dziejów Polski do 1202 roku. Podstawowe źródło do historii politycznej i kulturalnej Polski w XII w.

Kształtowanie się krajoznawstwa w Polsce w dobie Oświecenia

1. Odkrywanie folkloru, piękna przyrody, pomników historii w Polsce podobnie jak w innych krajach europejskich wyrosło na podstawie silnego dążenia do poznania własnego kraju, regionu.
2. Początki zorganizowanego krajoznawstwa w Polsce wiążą się z działalnością Komisji Edukacji Narodowej (1773–1794), która zwróciła uwagę na potrzeby poznawania własnego kraju, a także wytyczyła kierunki działalności krajoznawczej. *„Bo kraj takich nauczycieli chwalił i chwali, którzy uczyć chodzili, a chodząc nauczali”* — prof. J. Minasowicz.
3. Zapoczątkowanie gromadzenia zbiorów związanych z historią i kulturą narodową — powstanie muzeów (Izabela Czartoryska — założycielka zbiorów muzealnych w Puławach — 1801 r., Michał Mniszech — twórca koncepcji muzeów krajoznawczych.)
4. 1755–1826 — Stanisław Staszic — poznanie przyrody — *„O ziemioródtwie gór, dawnej Sarmacji”* (badania geologiczne i geograficzne ziem polskich). Uważany za ojca polskiego krajoznawstwa.
5. 1758–1841 — Julian Ursyn Niemcewicz — zamiłowanie do historii — *„Pamiętniki moich czasów”* (opis podróży po Polsce).

Polskie krajoznawstwo w okresie romantyzmu

1. Utrata niepodległości wskutek rozbiorów była czynnikiem dopingującym do działalności krajoznawczej. Ruch krajoznawczy przeciwdziałał procesom wynarodowienia oraz pełnił funkcję płaszczyzny integrującej rozdarte zaborami ziemie polskie.

2. 1820 — Studenckie Stowarzyszenie Filaretów w Wilnie — poznanie ludu, jego historii, kultury i folkloru, organizowanie wycieczek. Działacze: Tomasz Zan, Joachim Lelewel, Adam Mickiewicz — „*Pomniki nasze! Ileż co rok was pożera/ Kupiecka lub rządowa, moskiewska siekiera*”.
3. Upadek powstania listopadowego zmusza wielu wybitnych działaczy krajoznawczych do opuszczenia kraju m.in. Niemcewicza. Likwidacja zbiorów Puławskich, zanik przejawów życia organizacyjnego.
4. 1802–1872 Wincenty Pol (nurt poetycko–opisowy) — program odnowy narodu w umocnieniu jego więzi z rodzinną ziemią.
 - „...by nikt nie ubiegł nas w poznaniu własnej ziemi...”
 - „Pieśń o Ziemi Naszej”, „Historyczny obszar Polski”, „Rzut oka na północne stoki Karpat”.
5. Działalność „Dziennika Górnośląskiego” (red. Józef Lompa — 1797–1863) w celu odrodzenia ducha narodowości wśród ludności Śląska.
6. Ukazanie się w pionierskich latach (1880–1895) polskiego krajoznawstwa 15 tomowego „Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego”.
7. Kapitalne znaczenie dla poznania ludu polskiego, jego folkloru miały badania Oskara Kolberga — „Lud — jego zwyczaje...”.

Rozwój polskich organizacji krajoznawczych od drugiej połowy XIX w.

1. Rozwój ekonomiczny kraju pod koniec XIX w. przyspieszył zakładanie organizacji krajoznawczych i turystycznych. Sprzyjające warunki najwcześniej wystąpiły w Galicji, gdzie w 1873 r. Powstało Towarzystwo Tatrzańskie. Statut ukierunkowany był na badanie ziem górskich — ich przyrody, folkloru oraz na ochronę tych walorów. Klasycznym tego przykładem było utworzenie Muzeum Tatrzańskie, będącego także placówką krajoznawczą. Wydawanie tomów „Pamiętników TT” — źródła wiedzy o górach (publikacja badań speleologicznych, studiów z zakresu ochrony przyrody, osadnictwa, pasterstwa, zbójnictwa, ruchów wolnościowych i in.) Wydanie map, monografii, przewodników i albumów.
2. 1906 r. — powstanie Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie (założyciel dr M. Orłowicz). Klub zajmował się szeroko pojętą działalnością turystyczną i krajoznawczą (wylansowanie modelu turystyki pieszej, fotografii krajoznawczej, wydanie przewodników i monografii dotyczących Bukowiny, Spiszu, Orawy, Śląska).
 - *„...z chlubą konstatujemy, że my pierwsi w kraju zerwać mieliśmy z turystyką gimnastyczno–sportową, a skierowaliśmy ją na tory krajoznawcze.”*
3. Ucisk zaborcy pozwalał wyłącznie na tworzenie organizacji sportowych i dobroczynnych, które jednak realizowały idee krajoznawczo–turystyczne.
 - Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie — 1878 r. (Henryk Sienkiewicz).
 - Warszawskie Towarzystwo Cyklistów — 1884 r. (Bolesław Prus).
4. W Kongresówce dojrzewa idea założenia organizacji, która zajęłaby się wyłącznie działalnością krajoznawczo–turystyczną. Głównym jej propagatorem stał się Aleksander Janowski. Wydanie 4–tomowego dzieła Janowskiego pt. „Podróże po kraju” w latach 1898–1903.
 - *„Miliony Polaków nie wiedziały, że jest jakiś Ogrodzieniec. Miliony Polaków kraju swego nie zna, a powinny go znać, by tym goręcej go kochać. Przyjdą geologowie by zbadać skały krakowsko–wieluńskie, przyjdą historycy sztuki by opracować architektoniczną wartość zabytku. Cześć im. Ale ja bym pragnął żeby chłopcy ze wsi nie rzucali kamieniami, druzgocąc kamienną nad bramą tablicę. A tę opiekę, a raczej te poczucie miłości i dumy można i trzeba wykrzesać w milionach, które muszą znać swój kraj”*.

5. 27.X.1906 roku Warszawski Urząd Gubernialny zatwierdza statut Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego:
- Zbieranie wiadomości krajoznawczych
 - Gromadzenie zbiorów naukowych dotyczących ziem polskich
 - Organizowanie wycieczek
 - Urządzanie wystaw krajoznawczych
 - Roztaczanie opieki nad pamiątkami historycznymi i osobliwościami przyrody.
 - Mikołaj Wisznicki jeden z założycieli PTK pisał: „Krajoznawstwo to sztuka wiedzy o Polsce sercem. Na wycieczkach kształcić musimy zarówno ciało jak i umysł i uczucie [...] kształcić miłość ziemi ojczystej.”
 - Podkreślano również ponadrozbiorowy charakter PTK.
 - Wydawanie rocznika PTK „Ziemia”.

Kierunki i tendencje programowe w krajoznawstwie okresu międzywojennego

1. Po osiągnięciu niepodległości idea walki narodowo-wyzwoleńczej przekształciła się w dwa nurty programowe:
 - kierunek regionalny – znajdował odzwierciedlenie w literaturze i publikacjach turystycznych oraz naukowych.
 - w literaturze pięknej uroku ziemi ojczystej zostały opisane przez: Teofil Lenartowicz – Warszawa, Władysław Reymont – Ziemia Łowicka, Henryk Sienkiewicz – Podlasie, Włodzimierz Tetmajer – Podhale, Stefan Żeromski – Góry Świętokrzyskie („Puszcza Jodłowa”).
 - Aleksander Patkowski definiuje regionalizm – *„Zarówno Kaszub nadmorski i Góral podtatrzański powinien nadal pozostać przede wszystkim sobą”*.
 - Realizacja idei regionalizmu przez prasę, m.in. „Głos Puszczański”, „Gazetę Podhalańską”.
 - Działalność regionalną prowadziły także muzea regionalne (Nowogród, Sandomierz, Ostrowiec, Suwałki, Łowicz, Warka).
 - kierunek turystyczny – osiąganie znajomości kraju poprzez wycieczkowanie oraz budzenie ciekawości i umiejętności obserwacji terenowych.
2. Propagowanie działalności krajoznawczej wśród młodzieży szkolnej.
 - Powstanie w 1919 w Krakowie przy Oddziale PTK – Sekcji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej.
 - Do II wojny światowej powstaje 330 kół młodzieżowych.
 - Młodzież zajmowała się badaniem folkloru, ochroną przyrody i zabytków (powstanie społecznych opiekunów przyrody i zabytków) oraz wydanie „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną” A. Janowskiego w 1927 roku.
3. Działalność wydawnicza:
 - „Wycieczki po kraju”, „Pogadanki krajoznawcze”, „Własna Ziemia”, „Nasza ojczyzna”, „Wycieczki wiejskie” – A. Janowski.
 - „Zachodnie Dzielnice Polski” – Edward Maliszewski.
 - „Śląsk Górny” – Tadeusz Dybczyński.
 - „Terytorium Polski Historycznej” – Wacław Nałkowski.

— periodyki PTK — „Ziemia”, „Orli Lot”, „Przegląd Krajoznawczy”.

4. Powstanie w 1925 r. Podolskiego Towarzystwa Krajoznawczego i w 1927 r. Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego.
5. VII.1928 r. — Ogólnopolski Kongres Krajoznawczy w Poznaniu — sformułowanie definicji krajoznawstwa.

Rozwój krajoznawstwa po II wojnie światowej

1. Bezpośrednio po zakończeniu wojny zaczął się odradzać ruch społeczny związany z ideami PTK i PTT — reaktywowano „Wierchy”, „Orli Lot”, „Ziemię”.
2. 15.XII.1950 — podjęcie uchwały o połączeniu PTK z PTT w PTTK.
3. Umasowienie i zwiększenie zasięgu społecznego oddziaływania w środowisku młodzieżowym i robotniczym.
4. Reaktywowanie Szkolnych Kół Turystyczno–Krajoznawczych w 1957 roku.
5. 1970 r. — Ogólnopolska Narada Krajoznawcza w Gdańsku — przyjęcie Krajoznawczego Programu Turystyki i określenie miejsca współczesnego krajoznawstwa.
6. Lata 70-te — „Inwentaryzacja Krajoznawcza” — stworzenie wielostronnej i wyczerpującej dokumentacji krajoznawczej przemijania zjawisk, będącego powodem głębokich przemian we wszystkich dziedzinach życia społecznego.
7. 1979 r. — II Kongres Krajoznawstwa Polskiego w Płocku. (ocena rozwoju krajoznawstwa w Polsce, określenie współczesnej roli krajoznawstwa w różnych środowiskach, zaprezentowanie podstawowych metod działalności krajoznawczej, nowelizacja programu krajoznawczego turystyki.